

Så blir världen när kvinnorna tar makten

Kvinnor som hämnas sina förtryckare och män som drabbas av hämndlystna mobbar. I skuggan av Trumps presidentskap och metoo-rörelsen kommer nu flera framtidsskildringar som vänder på världsordningen. SvD har talat med författarna till några av de storsäljande feministiska dystopierna.

Ellinor Skagegård
Svenska Dagbladet
Publicerad 2018-06-24

Under metoo-debatten i höstas förekom ofta ett citat av författaren Margaret Atwood, för att belysa den ännu rådande ojämställdheten:

”Män är rädda för att kvinnor ska skratta åt dem. Kvinnor är rädda för att män ska döda dem.”

Men tänk om en enda sak förändrades och gjorde att män hamnade i fysiskt underläge och istället behövde vara rädda för kvinnor? Det är precis vad som händer i den prisade och omdiskuterade romanen ”Makten” av brittiska Naomi Alderman, aktuell i översättning av Helena Ridelberg på Modernista förlag.

Runt om i världen upptäcker tonårsflickor att de besitter en ny förmåga – de kan ge elchocker. De börjar experimentera, och en del använder sin förmåga till att skada. Egenskapen fungerar på samma sätt som hos elektriska ålar. Flickorna kan förmedla och lära ut den också till äldre kvinnor, och snart besitter även alla flickor som föds denna kraft.

I och med kvinnornas fysiska övertag hamnar världsordningen i gungning. Pojkar separeras från flickor. De får inte gå ut ensamma på kvällarna, och särskilda pojkbussar för dem i säkerhet till pojkskolor. Våldsamheter bryter ut i världen – utnyttjade kvinnor vänder sig mot sina förtryckare, men också oskyldiga pojkar och män drabbas av hämndlystna mobbar.

En ny religiös rörelse tar form, där en sexuellt utnyttjad flicka tar rollen som moder Eva och uppmanar sina efterföljare att tänka om. Hon säger åt judinnorna att se mot Miriam, inte Moses. Muslimerna ska söka Fatima, inte Muhammed. Buddister ska minnas Tara och kristna ska be till Maria för frälsning.

”Jag lär alltså ut något nytt. Vi har fått den här kraften för att räta ut våra skeva tankar. Det är Modern och inte Sonen som är Himmelens sändebud. Vi ska kalla Gud för ›Moder‹.”

Boken kom ut på originalspråk 2016 och som mentor och inspirationskälla hade Naomi Alderman författaren Margaret Atwood. 2017 blev också Atwood åter aktuell när hennes dystopi ”Tjänarinnans berättelse” från 1985 blev en omtalad tv-serie, ”The Handmaid’s tale”, som under våren haft sin andra säsong. Boken och serien

handlar om det framtida samhället Gilead där en totalitär teokratisk regering styr och där kvinnorna reduceras till födsломaskiner.

Brittiska bokförläggare har sett det stora intresset för ”The Handmaid’s tale” och ”Makten” som starten på en trend: den feministiska dystopin.

”Med installationen av Trump, en man som skröt om sexuella övergrepp och skrek ner sin kvinnliga motståndare, har världen förstått hur fruktansvärt fel saker har blivit. ”Tjänarinnans berättelse”, en trettio år gammal roman där kvinnor inte kontrollerar sina kroppar, tycks närmare verkligheten nu än för tio år sedan”, skriver Granta-förläggaren Anne Meadows till mig i ett mejl.

Så vad är då en feministisk dystopi?

– Dystopin skapar en fiktiv värld som utgår från en författares samtid, men där tendenser åt det negativa hållet är väldigt förskjutna, förklarar dystopiforskaren Sarah Ljungquist.

– Detta gör man för att blottlägga eller kritisera rådande tendenser. I en feministisk dystopi är syftet alltså att uppmärksamma rådande könshierarki.

Dystopin har varit en populär genre i oroliga tider. Under mellankrigstiden, andra världskriget och strax efter skrevs många antitotalitära dystopier, som ”Vi”, ”Du sköna nya värld”, ”Kalloccain” och ”1984”. Under 1950-talet och tidigt 60-tal handlade många dystopier om kärnvapenhotet och i samband med den intensifierade miljödebatten på 1980-talet skrevs dystopier om jordens undergång och civilisationens kollaps. Efter valet av Trump och den omvälvande metoo-rörelsen har alltså den feministiska dystopin fått nytt bränsle.

Länge var dystopigenren mansdominerad, men redan 1818 kan vi se exempel på en typ av framtidsskildring med feministiska förtecken – Mary Shelleys ”Frankensteins monster”. Berättelsen om vetenskapsmannen som skapar ett vidunder har setts som en metafor för vad som skulle ske om män hade förmågan att föda. Dessutom förstör Frankenstein det nästan färdigskapade kvinnliga monstret av rädsla för att hon ska få en egen vilja, vilket får ödesdigra konsekvenser för honom själv.

– Men jag skulle säga att det framför allt är under mellankrigstiden och efter andra världskriget, som det ges ut väldigt många feministiska dystopier. Man har här främliggjort världen på ungefär samma sätt som i ”Tjänarinnans berättelse”, säger Sarah Ljungquist.

Hon lyfter fram boken ”Swastika night” av Katharine Burdekin från 1937, som handlar om ett post-hitlerianskt samhälle där kvinnor lever instängda i burliknande hus. Deras enda anledning till att få finnas är för att föda barn.

– Jag har inte hittat några belegg men det är möjligt att boken kan ha influerat både Karin Boye och Margaret Atwood till deras berättelser. Boye för att hon var väldigt kritisk mot den framväxande nazismen redan på 1930-talet och av den anledningen kan ha stött på boken. Atwood för att också hon gestaltar ett samhälle där kvinnor reducerades till barnaföderskor.

Tesen låter inte otrolig. Precis som kvinnorna i ”Swastika night”, kallas de infertila kvinnorna i ”Tjänarinnans berättelse” för ”okvinnor”.

Karin Boyes ”Kallocain” räknas inte som en utpräglad feministisk dystopi men också den genomsyras av en feministisk medvetenhet. Linda, huvudpersonen Leo Kalls hustru, säger bland annat att kvinnors värde är sekundärt i jämförelse med mäns.

”Visst hade jag reda på att vi officiellt betraktades som lika värdefulla eller nästan lika värdefulla som män – men bara i andra hand, bara därför att vi kunde föda nya män, och nya kvinnor också förstås, som i sin tur kunde föda nya män.”

Varför är kroppen och reproduktionen så vanligt förekommande teman i feministiska dystopier?

– Eftersom kvinnoförtryck framför allt handlar om att kontrollera kvinnors kroppar. Att kvinnors värde är kopplat till att antingen föda eller att vara attraktiva objekt för män, men utan värde i sig själva, säger Sarah Ljungquist.

Får feministiska dystopier som kommer ut idag extra drivkraft av metoo-rörelsen?

– Ja, det tror jag absolut. På samma sätt som dystopierna blottlägger strukturer har metoo visat hur utbrett våldet och de sexuella trakasserierna mot kvinnor är. Dystopierna kanske inte alla läser, men metoo har varit en världsomspännande rörelse. Den har varit svår att komma undan. Och då kanske fler också får syn på den här fiktionen.

Vilken roll kan fiktionen spela?

– Den ger uttryck för en ilska över sakernas tillstånd och naturligtvis också en vilja till förändring. Sedan tror jag inte de flesta tänker att förändringen ska innebära att vi vänder upp och ner på samhället och att kvinnorna ska ta makten, utan att den ska fördelas på ett mer rättvist sätt. Man kan vilja läsa hämndlitteratur som ”Makten” utan att vilja omsätta den i verkligheten.

Den amerikanska författaren Tomi Adeyemi sitter på en inomhusbalkong på hotell Kungsträdgården. 24-åringen är trött efter en hel dags intervjuer, men är ändå oavbrutet entusiastisk. Hon kan fortfarande inte riktigt förstå att hennes debutroman blivit en sådan framgångssaga. Redan innan ”Children of blood and bone. Solstenen” gavs ut såldes filmrättigheterna för sjusiffriga belopp, och nu är hon på intervjuturné i Europa. Boken är ingen regelrätt framtidskildring utan ett fantasyäventyr, men hon använder sig av liknande strategier som den feministiska dystopin. Genom att skapa en fiktiv värld kan hon peka på strukturer och ojämlikhet i dagens samhälle.

– Jag tror att fantasy har en exceptionell förmåga att nå våra hjärtan på ett sätt som berättelser om den verkliga världen inte gör. När vi läser en fantasy-historia lär vi oss om vår egen värld, säger Tomi Adeyemi.

– När det gäller min egen bok så skriver jag om sådant som sker i samhället i dag. Min förläggare sa till mig: ”Jag känner det som att du skrivit för ditt liv”. Och det var så jag kände.

”Solstenen” handlar om ett fiktivt västafrikanskt samhälle där människor med magiska egenskaper och mörk hy, så kallade majier, är förtryckta och utsatta för våld av den mer ljushyade kungen. Handlingen är inspirerad av Black lives matter-rörelsen som startade efter att polis sköt ihjäl en svart man i Ferguson utanför S:t Louis 2014, och kritiserar det brutala polisivåldet riktat mot svarta i USA de senaste åren.

– Det är verkligen nedslående och otäckt att se dessa rubriker så ofta. Du undrar om du, din mamma eller din syster står näst på tur.

Precis som Atwood och Alderman har berättat om sina böcker, är allt våld i ”Solstenen” hämtat från verkligheten. En vakt som knuffar den tonåriga huvudpersonen Zélie i början av boken, är i själva verket en polis som ger sig på en svart flicka i dagens Atlanta.

– Hur du känner för Zélie är hur du borde känna för den personen. Allt det här händer eller har hänt på riktigt. Men bara genom fantasyn kan man visa hur fel det faktiskt är, att det inte finns några förmildrande omständigheter till att bruka sådant våld.

Idén till landet Orisha fick Tomi Adeyemi när hon studerade i Brasilien och vid en kraftig regnskur sprang in i en turistshop. För att inte bli utsjasad av personalen låtsades hon intressera sig för souvenirerna, och fick då syn på helgonbilder av orishas, det västafrikanska yorubafolkets mytologiska gudar.

– Jag växte upp med Zeus och Poseidon och alla de andra vita gudarna. När jag nu fick se en svart gudinna som steg upp ur havet och en svart gud som andades eld utvidgades min värld, min fantasi gick igång. Något hände när jag fick se svarta människor i den här magiska världen, i fantasygenren som jag älskat så mycket men aldrig kunnat se mig själv i.

Också i ”Solstenen” finns ett kvinnoperspektiv med den äldre majikvinnan som tränar upp yngre för att kunna försvara sig mot männen som vill åt deras kroppar. Men framför allt vill författaren blottlägga hur makt är kopplat till hudfärg. Genom hela boken skriver Tomi Adeyemi ut vilken hudton alla människor har.

– Du måste vara explicit när du skriver en bok som handlar om någon som inte är vit. Det var grejen med ”The Hunger games”. När människor reagerade på att flera karaktärer i filmen var svarta och sedan gick tillbaka till böckerna för att kolla, kunde de se att det faktiskt stämde. Men läsare är så vana vid att alla är vita om inte något annat sägs väldigt tydligt och upprepas.

Eftersom det inte finns några vita i boken behövde majierna, som symboliserar de svarta, dock få en annan tydlig markör än sin hudfärg.

– Det behövde vara något som man såg på en gång, för det är så det är att vara den enda svarta personen i ett rum. Därför gav jag dem lysande vitt hår.

Tror du att din bok kan förändra något?

– När jag fick den frågan första gången tänkte jag, ”nej, det vet jag väl inte”. Men så började jag fundera: tänk om Harry Potter hade varit svart? Jag behövde samla mig

och bara... herregud. Tänk om berättelsen som världen var så besatt av och som varit med och format en hel generation, om den handlat om en svart pojke... det hade förändrat saker.

Tittar man på dagens kulturutbud med dystopiglasögonen verkar det svämma över av dystra framtidskildringar just nu. Nyligen hade den danska Netflix-serien "The Rain" premiär, där ett giftigt regn slår ut stora delar av jordens befolkning och tvingar ner huvudpersonen Simone (Alba August) i en bunker under jord. I "Jimmie" av Jesper Ganslandt tvingas människor på flykt när Sverige förvandlas till en krigszon. I mars utkom den dystopiska serieromanen "Scandorama", av Catherine Anyango-Grünwald och Hannele Mikaela Taivassalo, som enligt förläggaren är "en stark kritik mot det rådande samhällsklimatet där de som saknar identitetshandlingar inte har rätt att finnas till". I Balsam Karams "Händelsehorisonten" har mödrar och döttrar förpassats till samhällets utkanter utan rättigheter. Nästa år har det flaggats för Augustprisvinnaren Jessica Schiefauers första vuxenroman som är just en dystopi.

– Jag tycker framtidsskildringen är ett bra sätt att peka på samtiden utan att skriva folk på näsan, säger författaren och arkitekten Pernilla Wåhlin Norén.

– Man sätter upp vissa regler och förutsättningar och undersöker vad om kan hända då. Det skapar möjligheter att prata om strukturer och det är också ett sätt att byta perspektiv.

Hon kom i början av året ut med sin debutroman "Sorgens princip", en dystopi med lite udda spets – i hennes framtidsvärld har den mänskliga sorgen blivit en råvara, en energikälla istället för olja.

– Det var nog i och med att jag var gravid och skulle föda barn, och gick väldigt mycket in i mina känslor.

– Så var det en kollega som fick ett hemskt besked, och bara skrek rätt ut. Sorgen var så kraftfull, nästan som en naturresurs. Tänk om man kunde utvinna sorg precis som vattenkraft eller solkraft?

Liksom i tidigare feministiska dystopier handlar det alltså om makten över människokroppen. "Sorgens princip" blev för Pernilla Wåhlin Norén ett sätt att kritisera ett samhälle där människan är medel i stället för mål. Berättelsens två huvudpersoner är kvinnor och stort fokus läggs på deras moderskap.

– Det är den manliga vita kroppen som breder ut sig över hela världen och som formulerat den. Jag tror att det finns en önskan idag om att hitta lösningar som bygger på andra erfarenheter: på kvinnors erfarenheter, och på mer fysiska erfarenheter som förlossningen och moderskapet. En önskan om att lämna det rationella massindustriella.

Hon drar paralleller till sitt arbete som arkitekt, där hon noterat just hur världen är anpassad efter en viss sorts individer.

– Ett litet exempel: När jag ritar toaletter så ritar jag alltid in mensskyddsbehållare för det finns annars inte, och det gör att kvinnor inte kan röra sig lika fritt som män. Man har inte anpassat sig efter alla, även om man tror det.

– Det är därför man i en fiktiv värld kan ändra på premisserna, flytta de geografiska utgångspunkterna, byta perspektiv och vilken kropp och vilka individer världen är uppbyggd kring.

En värld där perspektivbyten sker kan dock tyckas skrämmande för dem som är vana vid privilegierade positioner. I ”Makten” försöker vissa av de maktlösa männen återta känslan av kontroll, genom att med våld trycka ner flickornas krafter. Bland annat dödas två tolvåringar som blir påkomna med att leka med sina förmågor.

Också med metoo har det kommit en motreaktion. Kritiker menar att rörelsen gått för långt, att det blivit en häxjakt där man får säga vad som helst om män och där anklagelse är detsamma som dom. Finns det i kritiken av metoo ett dystopiskt tankesätt? Är ”Makten” skräckbilden av hur samhället kan se ut om jämställdheten ”går för långt”?

– Jag tror nog att många av de som går ut och hävdar att rörelsen gått för långt ser den som väldigt dystopisk, säger Sarah Ljungquist.

– Däremot tycker jag inte att det är befogat. Väldigt få män har blivit namngivna. Några våldsinslag finns inte. I grunden tror jag att det handlar om en rädsla för att förlora status och position. Man förlorar lite av sin makt, och upplever sig då som helt maktlös.

Nej, vad som är en rättvis eller utopisk värld är naturligtvis inte samma sak för alla. Många av de klassiska utopierna gestaltar samhällen som styrs av upplysta eliter för det allmänna bästa, vilket kan upplevas som totalitärt av läsare i dag. Säkerligen går det att hitta någon som tycker att samhällssystemet i Atwoods patriarkaliska Gilead inte är så tokigt. Eller som Naomi Alderman uttryckte det i The Guardian, angående kvinnorna i ”Makten”:

”En del av dem är snälla och andra grymma. Några våldtar och andra har bara en härlig stund i sängen med villiga deltagare. Inget händer män i boken som inte händer kvinnor i vår värld i dag. Så är det en dystopi? Tja. Bara om du är man.”

Lästips: Feministiska dystopier och utopier

”**Oxygen och Aromasia**” av Claës Lundin (1878). Ansedd som den första svenska science fiction-romanen. Utspelar sig i Stockholm år 2378 i ett samhälle där fullständig jämställdhet råder.

”**Jungfrulandet**” av Charlotte Perkins Gilman (1915). Feministen och suffragetten Perkins-Gilman skrev om ett framtida utopisamhälle där kvinnor lever helt utan män, utan krig, brott eller våld, och kan reproducera sig genom asexuell befruktning.

”**Man’s world**” av Charlotte Haldane (1926). Dystopisk roman om ett framtida samhälle som styrs av en grupp manliga vetenskapsmän vilka strikt kontrollerar kvinnors fertilitet och reproduktion.

”**Mörkrets vänstra hand**” av Ursula K. Le Guin (1969). Le Guin är en företrädare inom feministisk science fiction. ”Mörkrets vänstra hand” utspelar sig på

istidsplaneten Gethen där invånarna är androgyna och under största delen av sina liv lever som könlösa och utan sexuella drifter.

”Honmänniskan” av Joanna Russ (1975). Fyra kvinnor lever i fyra parallella världar och i mötet med varandra märker de hur synen på kön skiljer sig åt.

”Egalias döttrar” av Gerd Brantenberg (1977). I en inverterad värld är det kvinnorna som har makten, vilket utmärkts inte minst genom språket. Här finns ”kvinniskor”, inte människor, och istället för epitetet man används ”dam”. Boken handlar om pojken Petronius som drömmer om att få bli sjökvinnna, och försöker bryta sig loss från de rådande kvinnonormerna.

”Enhet” av Ninni Holmqvist (2006). Handlar om ett samhälle där alla som inte anses nyttiga, barnlösa exempelvis, skrivs in på Enheten, där de får genomgå medicinska och psykologiska tester, och donera sina organ.

LÄS MER